

A HATÁROZOTT NÉVELŐ HASZNÁLATÁRÓL ÜRES NÉVMÁSI BIRTOKOS MELLETT

Virovec Viktória

Bevezetés

A magyarban a határozott névelő bizonyos feltételek teljesülése esetén elhagyható a birtokos szerkezetben, amennyiben a birtokos üres névmási (*pro*) alakban szerepel. A legalapvetőbb ezen tényezők közül a birtok típusa (1).

- (1) a. *János kedveli (az) anyámat.*
b. *János kedveli ??(a) boltomat.*

Ez a jelenség eddig kevés figyelmet kapott a magyar generatív szakirodalomban, csak említés szintjén jelent meg a birtokos szerkezettel foglalkozó alapvető munkákban (Szabolcsi–Laczkó 1992, É.Kiss 2002). Kivételt képez Dóla–Viszket–Kleiber (2017), akik egy átfogó korpuszalapú kutatás keretében térképezik fel a névelő elhagyhatóságát meghatározó tényezőket.

A birtok típusa mellett befolyásolhatja a határozott névelő elhagyhatóságát a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciója. Felméréseim során a birtok típusa mellett azt vizsgálom, hogy a birtokos DP szintaktikai pozíciója hogyan befolyásolhatja az adatokat, különös tekintettel az alábbi szerkezetekre:

- (2) a. *Bemutatom anyámat Jánosnak.* (posztverbális)
b. *Anyámat bemutatom Jánosnak.* (topik)
c. *Anyámat mutatom be Jánosnak.* (fókusz)

Tanulmányomban a különböző szintaktikai pozíciók, illetve a birtok jellegének (elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen) hatását vizsgálom a határozott névelő elhagyhatóságára. Az 1. részben röviden ismertetem a témával kapcsolatos hagyományos és generatív szakirodalmat, a 2. részben bemutatom a felméréseim eredményeit, a 3. részben pedig a tanulmányban tárgyalt szerkezetek szintaktikai elemzésére teszek javaslatot. Egy rövid konklúzióval zárom a tanulmányt.

1. A szakirodalmi háttér bemutatása

1.1. Grétsy és Kovalovszky (1980)

Többek között Grétsy–Kovalovszky (1980) foglalkozik a hagyományos leíró irodalomból részletesen a tanulmányban tárgyalt szerkezettel. Szerintük a

névelőhasználatot a birtokos szerkezetekben leginkább a kommunikáció stílusa befolyásolja. A névelőhasználat a köznyelvben általános, míg az igényesebb írott nyelvben a névelő nélküli alak is elfogadott (Grétsy–Kovalovszky 1980:180):

- (3) a. *Kopjáss attól félt, hogy észreveszik feldúlt lelkiállapotát.*

(Móricz: *Rokonok*)

- b. *A sárga ribizke már bontogatta is az első leveleit.*

(Gárdonyi: *Szunyoghy Miatyánkja*)

Grétsy és Kovalovszky elsősorban stílusesszüként tekintenek a névelőtlen szerkesztésmódra. A tanulmányom eredményei azonban azt mutatják, hogy önmagában a stiláris variáció nem elegendő az adatok magyarázásához.

1.2. A kérdéskör a magyar generatív szakirodalomban

A birtokos szerkezettel foglalkozó legjelentősebb munkák pl. Szabolcsi (1983, 1987, 1994), Bartos (1999), É. Kiss (2002), Dékány (2011) csak keveset és csak említés szintjén foglalkoznak a határozott névelő elhagyhatóságával üres névmási birtokos mellett.

A határozott névelő szerepét a birtokos szerkezetben többen tárgyalják. Szabolcsi (1994) rámutat a CP és a magyar DP szerkezete között felfedezhető párhuzamra. Ő a határozott névelő szerepét az alárendelő kötőszóival azonosítja, amellel érvel, hogy a névelő teszi lehetővé, hogy a birtokos szerkezet argumentum pozícióban legyen. Szabolcsi (1994) szerint, attól függetlenül, hogy a birtokos élő vagy élettelen, a birtok elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen, egyszerű vagy eseményszerkezettel rendelkező deverbális főnév, a szerkezet morfoszintaktikai sajátosságai megegyeznek.

A nominatívuszi birtokossal álló birtokos szerkezetek kötelezően határozottak¹, ekkor szükségszerű a D fejpozíció kitöltöttsége. Ha a birtokos személyes névmással van kifejezve, akkor a határozott névelő kitétele kötelező. A magyarban a személyes névmások névelő nélkül állnak (4b), ezért az *a/az* az egész birtokos szerkezethez tartozik, és nem a birtok része (Szabolcsi 1994: 219).

- (4) a. **(az) én **anyám***

- b. **(az) én*

¹ A datívuszi birtokos esetében a birtokos szerkezet lehet határozatlan.

(i) a. Jánosnak a könyve.
b. Jánosnak egy könyve.

A nominatívuszi birtokos mindig a DP-n belül helyezkedik el, ezekben az esetekben a DP mindig specifikus. Szabolcsi (1994) amellett érvel, hogy a határozott névelő törlése – a névelő nélkül álló birtokos szerkezetekben – a nominatívuszi birtokossal álló szerkezetek esetében a Fonetikai Formában megy végbe, ami nem befolyásolja az interpretációt, tehát ezeknek a determináns csoportoknak a szerkezete jelentősen eltér azokétól, amelyekben a D pozíció nem kitöltött (Szabolcsi 1994: 221).

Szabolcsi (1994) munkájában felveti azt a kérdést, hogy a D fej hogyan projektálhat, ha nincs lexikai tartalma. A projekciós gazdaságossági elv alapján a DP-burok csak akkor épül ki, ha azt kikényszeríti valami (pl. lexikai tartalma van, vagy a szintaktikai deriváció nem lehetne sikeres a megléte nélkül (Grimshaw 1997: 416), ez lehet a fonológiai kitöltetlenül maradó zéró D fej is (Bartos 1999: 103)). Szabolcsi (1994), Bartos (1999) és É. Kiss (2002) egyetértenek abban, hogy az alanyesetű (nominatívuszi) birtokossal álló szerkezeteknek csak határozott értelmezése lehet.

- (5) a. *Látom/*Látok Magyarországot fővárosát.*
b. *Látom/*Látok Budapest (egy) hidját.*

A generatív szakirodalomban a D fej kitöltési lehetőségei is figyelmet kapnak, az (5a)-ban megfigyelhető jelenséget többen tárgyalják. Bartos (1999) a birtokos determináns D fejezékbe való emelkedésével magyarázza, amely egy N-ből D-be történő emelkedés (Longobardi 1994). Szabolcsi (1994) a Fonetikai Formában végbemenő névelőtörlés mellett érvel. É. Kiss (2002) a PossP specifikálójába generált birtokost a DP specifikálójában helyezi el. Érvelése szerint, a mozgatást a D fej [+determináns] jegyének ellenőrzése váltja ki. Ha a Spec, DP kitöltött, akkor a D fonológiai üres marad gazdaságossági okok miatt (É. Kiss 2002: 166).

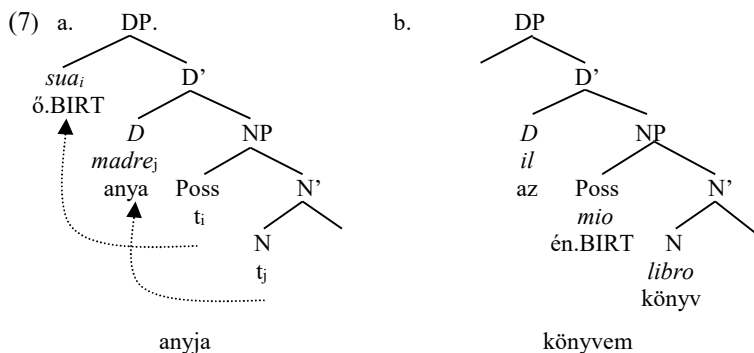
- (6) a. *Bemutatom (az) anyámat Jánosnak.*
b. *A kislány átölelte (a) párnáját és elaludt.*
c. *Péter (a) kezét törte síelés közben.*

Ugyanakkor a (6)-os példákban megfigyelhető jelenségekkel egyikük sem foglalkozik részletesen. Nevezetesen, hogy ezekben az esetekben mi befolyásolja a határozott névelő opcionálisát, és hogy mi lenne a plauzibilis szintaktikai elemzés. A szakirodalomban legrészletesebben ezt a kérdéskört Dóla-Viszket-Kleiber (2017) tárgyalják, tanulmányuk célja, hogy feltérképezzék – egy korpusz-vezérelte kutatás segítségével –, hogy milyen szempontok mekkora szerepet játszanak a határozott névelő elhagyhatóságában üres névmási birtokos mellett. Leíró jellegű munkájukban a szerkezet elemzésére nem tesznek

javaslatot. A (6)-os példában megfigyelhető jelenség szintaktikai elemzésével Rákosi (2017, megj. előtt) foglalkozik. Ő mellett érvel, hogy üres névmási birtokos mellett a határozott névelőnek bizonyos esetekben van egy fonológiai-lag üres változata. Ezt az érvelést kötéseleméleti okokkal támasztja alá. Ha a D pozícióban egy fonetikailag üres névelő áll, az üres névmási birtokos tagmondaton belüli előzménye a birtokos DP-n, mint kötési tartományon kívül esik. Így birtokos és a tagmondaton belüli előzménye közti viszony nem lokális, és nem sérül a B-Kötéselv.

1.3. A kérdéskör az olasz generatív szakirodalomban

Az olaszban Longobardinak (1994) a személynevek szintaktikai szerkezetére vonatkozó elemzését² Delfitto–D’hust (1995) adoptálta az olasz rokonságnevek esetére. Ők azt javasolták, hogy az N-ből D-be történő mozgást ki kell terjeszteni a rokonságnevekkel álló birtokos szerkezetek szintaktikai reprezentációjára. Berns (2008) az alábbi módon ábrázolta a szerkezetet:

Az olaszban javasolt szintaktikai szerkezet felmerülhet lehetséges elemzés-ként (6a-c) esetében, ugyanakkor a DP-burok kiépülését egy fonológiai-lag kitöltetlenül maradó D is kiválthatja (Bartos 1999: 103). Az utóbbi esetében a szintaktikai szerkezetben egy ki nem ejtett determináns jelenik meg a D pozícióban. A következő fejezetben az általam gyűjtött (felmérés, korpuszos

² E szerint az elemzés szerint maguk a személynevek töltik ki a D pozíciót, egy N-ből D-be történő mozgás által. Ezt a mozgást csak nem módosított, egyes számú rokonságnevek váltják ki, mivel ezek mindig a határozott névelő nélkül állnák, ugyanakkor Berns (2008) megállapította, hogy az olaszban a D fejként van egy [+ egyes szám] jegye, ami meggátolja, hogy a többes számú rokonságnevek a D pozícióba emelkedjenek.

vizsgálat) empirikus adatokat mutatom be, amelyek a (6)-ban illusztrált birtokos szerkezetek szintaktikai elemzésének alapjául szolgálnak.

2. Felméréseim

2.1. Hipotéziseim

Az alábbi hipotéziseket állítottam fel a birtokos szerkezet mondaton belüli helyének és a határozott névelő elhagyhatóságának kapcsolatára vonatkozóan:

i. A határozott névelő elhagyása elfogadhatóbb, ha a birtokos szerkezet az ige után áll (*abban az esetben, ha az nem igemódosító*).

- (8) a. *Meglátogatom **anyámat** a hétvégén.*
b. *??**Anyámat** meglátogatom a hétvégén.*

ii. A határozott névelő törlése fókusz pozícióban kevésbé elfogadható, mint topik pozícióban.

- (9) a. ***Párnáját** átölelte a kislány.*
b. *??**PÁRNÁJÁT** ölelte át a kislány.*

iii. A határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát befolyásolja a főnévi fej elidegeníthető, illetve elidegeníthetetlen jellege. Azonos szintaktikai pozícióban álló birtokos szerkezetek esetében, ha a birtokos szerkezet főnévi feje elidegeníthetetlen, a határozott névelő elhagyása elfogadhatóbb.

- (10) a. *Bemutatom **apámat** a barátaimnak.*
b. *??**Megigazítom párnámat**, mielőtt lefekszek.*

A hipotéziseimet az előzetesen a Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatokban megfigyelhető tendenciákra alapoztam.

2.2. A felmérés módszertana, eredményei

2.2.1. A Magyar Nemzeti Szövegtárból³ gyűjtött adatok

A névelő elhagyhatóságát először a Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatok alapján vizsgáltam. A különböző főnévi fejjel álló birtokos szerkezetek névelő nélküli előfordulási arányait hasonlítottam össze.⁴ Az elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtokokra vonatkozó adatok:

³ Oravecz Csaba–Váradai Tamás–Sass Bálint 2014 The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*.

⁴ A kérdőíves felmérés és a korpuszos felmérés jobb összehasonlíthatósága érdekében csak tárgyesetű főneveket vizsgáltam.

1. táblázat: *Elidegeníthetetlen és elidegeníthető birtokok előfordulása névelő nélkül*⁵

Névelő nélküli előfordulás aránya

Birtok	Névelő nélkül/Összes	Százalék (%)
<i>anyámat</i>	523/745	70
<i>apámat</i>	636/856	74,3
<i>nagyanyámat</i>	48/68	70,6
<i>nagyapámat</i>	100/122	82
<i>húgomat</i>	28/74	38
<i>nővéremet</i>	10/40	25
<i>kezemet</i>	303/1195	25,4
<i>fejemet</i>	366/1340	27,3
<i>lábamat</i>	118/452	26,1
<i>eszemet</i>	69/317	21,8
<i>életemet</i>	427/1356	31,5
<i>táskámat</i>	17/90	18,9
<i>kutyámat</i>	14/93	15
<i>telefonomat</i>	6/37	16,2

A rokonságneveket két csoportra osztottam, a vertikális (felmenő), illetve a horizontális családi kapcsolatokat kifejező rokonságnevekre. Csak közeli kapcsolatokat kifejező rokonságneveket vizsgáltam (*anya, apa, nagypapa, nagyanya, hűg, báty*). Ezen két csoport között jelentős különbségek figyelhetők meg az adatok alapján. A vertikális családi kapcsolatokat kifejező rokonságnevek birtokos szerkezetekben átlagosan 74,2 százalékban fordultak elő a határozott névelő nélkül, míg a horizontális családi kapcsolatokat kifejezők átlagosan 31,5 százalékban. Ez azzal magyarázható, hogy a testvéri viszony nem feltétlenül annyira egyedi, mint a szülői, nagyszülői. Ez a tendencia megfigyelhető az olaszban is, Berns (2008) az olasz beszélt nyelvi korpusz vizsgálatával arra jutott, hogy a közeli családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek mindig a határozott névelő nélkül állnak, míg a kevésbé közeli, illetve azok, amelyek nem feltétlenül egyediek a határozott névelővel is előfordulnak. Az elidegeníthetetlen főneveken belül, a rokonságneveken kívül, még a testrészek határozott névelő nélküli használatával foglalkoztam. Ebbe a csoportba tartozó főnevek átlagosan 26,3 százalékban fordultak elő a

⁵ Korpuszos felmérésem módszertana: a táblázat bal oldali oszlopában feltüntetett szavakra kapott összes találatok számából kivontam azoknak a találatoknak a számát, amelyeknél a névelő 1 szón belül megelőzte a keresett szót, így megkaptam a névelő nélkül álló találatok számát. (A névelővel álló találatok számát csökkentettem azokkal a találatokkal, amelyeknél a személyes névmás megelőzte a birtokot.)

határozott névelő nélkül birtokos szerkezetekben. Az elidegeníthetetlen főnevek közé sorolható még az *eszemet*, illetve az *életemet*. Ezek a testrészekhez hasonlóan, átlagosan 26,7 százalékban álltak a határozott névelő nélkül. Az elidegeníthető főnevek közül olyanokat választottam, amelyekből tipikusan egy van az adott diskurzusban, mint a *táska*, *kutya*, *telefon*. Ezek esetében a határozott névelő nélküli előfordulás aránya 16,7 százalék volt, ami egyértelműen arra utal, hogy az elidegeníthetőség jelentősen befolyásolja a birtok elfogadhatóságát határozott névelő nélkül. Általánosan elmondható, hogy minél specifikusabb, egyedibb és azonosíthatóbb a kapcsolat a birtok és a birtokos között, a határozott névelő annál elhagyhatóbb. Ugyanakkor az elidegeníthetetlen főnevek között igen nagy szórás tapasztalható, a vertikális családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek jelentősen nagyobb százalékban állnak a határozott névelő nélkül. Az elidegeníthetetlen főnevek ezen csoportjának viselkedése univerzálisan nagyon sok hasonlóságot mutat a személynevek viselkedésével. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) hasonló következtetésre jutottak a rokonságnevekkel kapcsolatban. Adataik alapján megállapították, hogy humán és kvázi-humán birtok esetén nagyobb eséllyel marad el a névelő *pro*-birtokos szerkezet előtt. A testrészekre vonatkozóan – az általam gyűjtött adatokkal egybehangzóan – azt találták, hogy inkább névelősek, több mint háromszor annyi testrészi birtokra utaló üres névmási birtokossal álló szerkezet állt névelővel, mint anélkül az általuk elemzett szövegben, l. Dóla–Viszket–Kleiber (2017: 62). Dóla–Viszket–Kleiber (2017) a lelki vagy szellemi állapotot kifejező üres névmási birtokossal álló birtokos szerkezetek esetében azt figyelték meg, hogy szinte csak névelő nélkül fordulnak elő (az alanyok és tárgyak, főige után olykor névelősek voltak), Dóla–Viszket–Kleiber (2017: 62).

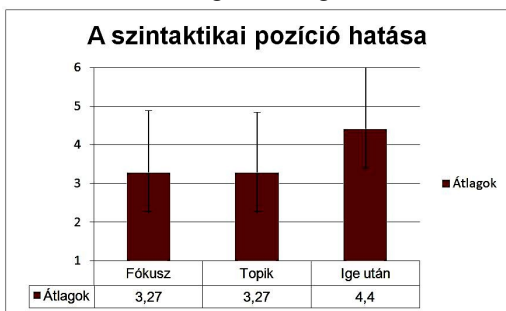
Farkas-Alberti (2017) amellel érvelnek, hogy az elidegeníthetlenség nem egy abszolút kategória, hanem skálaként képzelhető el, ezt a nézőpontot a Dóla–Viszket–Kleiber (2017), valamint az általam gyűjtött adatok is alátámasztják. Összefoglalva elmondható, hogy a rokonságnevek esetében a legjobban elhagyható a határozott névelő, őket követik a testrészek és az egyéb elidegeníthetetlen köznevek (*eszemet*, *életemet*), a határozott névelő elhagyása az elidegeníthető köznévi birtok esetében a legelfogadhatatlanabb. A magyar nyelvben, az olaszsal ellentétben, a határozott névelő használata nem köthető szigorú szabályokhoz, ahogy a kérdőív eredményeiből látni fogjuk, függ a birtok szemantikai jegyeitől, és a szerkezet mondatban elfoglalt helyétől.

A további adatok figyelembe vételével a rokonságnév főnévi fejjel álló birtokos szerkezeteknek a szintaktikai elemzésére a 3. fejezetben teszek javaslatot.

2.2.2. A kérdőíves felmérés adatai

A felmérést online kérdőív segítségével végeztem (Google Űrlapok). A válaszadók egy 1-6-ig terjedő skálán értékelték a mondatokat (6=teljesen elfogadható, 1=teljesen elfogadhatatlan), a tesztelt főnevek az *anya, apa, láb, fej, telefon, táska, szék, párna* voltak. A kérdőív 34 mondatot tartalmazott, 94-en töltötték ki, az ellenőrző mondatokra adott válaszok alapján 10 kérdőívet kizártam a felmérésből⁶, így ebben az alfejezetben 84 kitöltő válaszait ismertetem.⁷

A kérdőíves vizsgálat fókuszában a három különböző szintaktikai pozíció, a fókusz, topik és ige utáni pozíciók álltak. A főnévi fejet (rokonságnév, testrész, elidegeníthető köznévf) is változónak tekintettem. A mondatok fele E/1. személyű, míg a másik 50 százaléká E/3. személyű birtokossal álltak. A szintaktikai pozíció hatását az elfogadhatóságra az alábbi ábra szemlélteti:

1.ábra: A szintaktikai pozíció hatása az elfogadhatóságra

A szintaktikai pozíciók az alábbi módon rangsorolhatóak (legelfogadhatóbbtól legkevésbé elfogadhatóig a névelő törlése birtokos szerkezetekben):

(11) ige utáni pozíció > fókusz = topik

Felmérésem eredményei alapján kijelenthető, hogy a határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát a birtokos szerkezet mondatban elfoglalt helye is meghatározza. A határozott névelő elhagyása ige utáni pozícióban

⁶ A válaszadót kizártam a felmérésből, ha az ellenőrző mondatok közül legalább 2-re nem „elfogadható” választ adott, azaz a standard magyarban grammatikus mondatra 3-ast vagy annál alacsonyabb pontszámot, vagy az agrammatikus mondatra 4-est vagy annál jobb pontszámot.

⁷ A mondatok, illetve az átlagok a mellékletben megtalálhatóak.

szignifikánsan elfogadhatóbb, mint ige előtti pozícióban⁸. A fókusz és a topik pozíció között nem volt tapasztalható statisztikailag jelentős különbség. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) az ige előtti – ige utáni megoszlás tekintetében ellentétes eredményre jutottak. Ők amellett érvelnek, hogy a pragmatikai szempontok a leginkább meghatározók a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésében, ezek felülírják mind a szemantikai, mind a grammatikai szempontokat. Ők úgy értékelik, hogy ez lehet a magyarázata a Virovec (2017)⁹ és Dóla–Viszket–Kleiber (2017) eredményei között tapasztalható különbségeknek.

Az E/1. személyben a névelő nélkül álló birtokos szerkezet szignifikánsan elfogadhatóbb topik pozícióban, mint fókuszban¹⁰. Ezzel ellentétben, E/3. személyben a névelő nélkül álló birtokos szerkezet szignifikánsan elfogadhatóbb fókusz pozícióban, mint topikban¹¹. Felmérésem eredményei alapján, a határozott névelő elhagyása tehát topik pozícióban elfogadhatóbb E/1-ben, mint E/3-ben¹². A (12)-es és (13)-as példák szemléltetik a különböző személyekben megfigyelhető elfogadhatóságbeli különbségeket.

- (12) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után.* (Átlag:5.24)
b. *Apámat bemutattam a barátaimnak a szombati esküvőn.* (4.75)
c. *Anyámat hívtam fel a vizsga után.* (4.3)
- (13) a. *A titkárnő megfordította székét.* (4.33)
b. *Párnáját megigazította a kislány lefekvés előtt.* (3.2)
c. *Párnáját ölelte át a kisgyerek alvás közben.* (3.91)

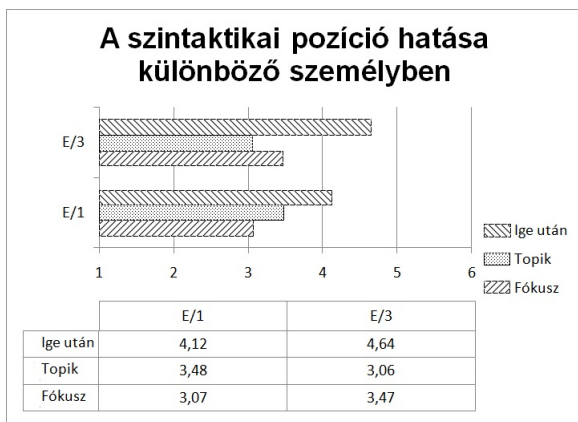
⁸ párosított t-teszt (ige után-topik): $t(671)=13.418$, $p<0.05$; párosított t-teszt (ige után-fókusz): $t(671)=15.213$, $p<0.05$

⁹ Virovec (2017) arra jutott, hogy a határozott névelő elhagyása ige utáni pozícióban szignifikánsan elfogadhatóbb, mint ige előtti (fókusz, topik, kvantoros kifejezés).

¹⁰ párosított t-teszt: $t(335)=3.5074$, $p<0.05$

¹¹ párosított t-teszt: $t(335)=4.2977$, $p<0.05$

¹² párosított t-teszt: $t(335)=4.3106$, $p<0.05$

2.ábra: A szintaktikai pozíció hatása az elfogadhatóságra E/1. és E/3. személyben (A táblázatban az átlagokat tüntettem fel.)

Felmérésem eredményei alátámasztották azt a hipotézisemet, mely szerint a határozott névelő elhagyásának elfogadhatóságát befolyásolják a főnévi fej szemantikai/pragmatikai jegyei. A Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött adatokkal kiegészítve, a felmérés eredményei igazolják azt, hogy a birtok elidegeníthetősége és a határozott névelő elhagyhatósága között erős kapcsolat tapasztalható. Korábbi munkámban arra a megállapításra jutottam, hogy a névelőtlen szerkezetek fókuszként rosszul formáltak, viszont a rokonságnevek esetben ez kevésbé figyelhető meg (Virovec 2017). Dóla–Viszket–Kleiber (2017) számos példát találtak arra, hogy olyan szerkezetek jelentek meg névelő nélkül, amelyeknek a grammatikai jegyeik alapján névelővel kellett volna állniuk. Ebből arra következtettek, hogy a szemantikai jegyek felülírják a grammatikai jegyek hatását.

(14) a. *Anyámat hívtam fel a vizsga után.* (4.3)

b. *Lábamat ütöttem be az asztal oldalába.* (2.4)

A (14a, b) esetében azt várnánk – csupán a szintaktikai pozíció alapján –, hogy a mondatok kevésbé elfogadhatóak, azonban jól látszik, hogy a (14a) esetében ez sokkal kevésbé igaz, mint a (14b) esetében. Virovec (2017) és Dóla–Viszket–Kleiber (2017), és ezen tanulmány eredményei alapján kijelenthető, hogy a szintaktikai pozíció hatását egyes esetekben felülírhatják a szemantikai/pragmatikai jegyek hatásai. Ugyanakkor nem értek egyet Dóla–Viszket–Kleiber (2017) megállapításával, mely szerint egyértelmű hierarchia

állítható fel a pragmatikai, szemantikai és grammatikai szempontok között.¹³ Tekintsük az alábbi példát:

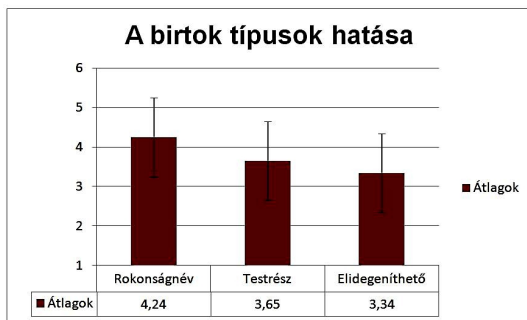
- (15) a. *A fiú türelmesen lapozgatja **könyvét**, amíg a váróteremben ül.* (5.3)
b. *Felelősségre vonom **öcsémet**, amiért nevetlenül viselkedett.* (4.9)
(Virovec 2017: 36)¹⁴

- (16) a. *Vacsora után az apa kellemesen elfáradva álomra hajtotta **fejét**.* (5.5)
b. *A vőlegény bemutatta **anyját** a barátainak a lakodalomban.* (4.42)

A szemantikai jegyek alapján azt jósolnánk, hogy (15b), (16b) szignifikánsan elfogadhatóbb (15a), (16a)-nál, ami ebben az esetben helytelen predikciót eredményez.

Az adatokban kirajzolódó tendenciák alapján az kijelenthető, hogy a birtok szemantikai jegyeinek nagy valószínűséggel központi szerepe van a határozott névelő elhagyhatóságában, az azonban kérdéses, hogy ez hogyan viszonyul a grammatikai jegyek szerepéhez. A különböző birtokok között az alábbi hierarchia állítható fel, (ez megegyezik a Magyar Nemzeti Szövegtár-ból gyűjtött adatok alapján megfigyelhető sorrenddel):

- (17) **rokonságnevek > testrészek > elidegeníthető köznevek**

3.ábra: A különböző birtoktípus hatása az elfogadhatóságra

¹³ A szerzők szerint „a pragmatikai tényezők a leginkább meghatározók a pro-s birtokos szerkezetek névelőzésében. Másodlagosan fontosak az elidegeníthetlenséggel kapcsolatos szemantikai szempontok (szellemi-lelki állapot, +humán jegy, testrész), és harmadlagos szerepet játszanak a bizonyos grammatikai faktorkok (mondatban elfoglalt hely, fókusz, jelző).” (Dóla–Viszket–Kleiber 2017: 66)

¹⁴ A válaszadók egy 1-6 terjedő Likert-skálán értékelték a mondatokat. (1- elfogadhatatlan, a 6-maximálisan elfogadható)

- (18) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után.* (Átlag: 5.24)
b. *Lehajtottam fejemet, és hazamentem.* (Átlag: 4.47)
c. *Odahúztam székeket az asztal mellé.* (Átlag: 4.04)

A magyarban bizonyos feltételek megléte esetén a határozott névelő elhagyható üres névmási birtokos mellett. Ez a jelenség magyarázható a Haspelmath (1999) által megfogalmazott funkcionális motivációval:

- (19) **Funkcionális motiváció:** A beszélők igyekeznek gazdaságossági okokból rövidíteni a szerkezeteket. Ha nagyon magas az esélye, hogy a szerkezet határozott, a határozott névelő kiejtése nem szükségeszerű (Haspelmath 1999: 236).

3. Javasolt szintaktikai elemzés

3.1. Rokonságnevek, elidegeníthetetlen köznevek

Szabolcsi (1994) felveti azt a kérdést, hogy mi teszi lehetővé a D fej számára, hogy projektáljon, ha annak nincs lexikai tartalma. A projekciós gazdaságossági elv alapján, a DP csak akkor épül ki, ha azt kikényszeríti valami, ami lehet egy fonológiailag kitöltetlen D is (Bartos 1999: 103). Ez lehet egy zéró determináns a D pozícióban, amely lehetővé teszi a birtokos szerkezet számára, hogy argumentum pozícióba kerüljön. Felmerülhet lehetséges szintaktikai elemzésként, bizonyos birtokos szerkezetek esetében, egy N-ből D-be való mozgás (24a). A rokonságnevek ugyanis univerzálisan nagyon sok hasonlóságot mutatnak a személynevekkel. A személynevek és a D pozíció között inherens kapcsolat van. Longobardi (1994) amellett érvel, hogy az olasz személynevek N-ből D pozícióba emelkednek. Bartos (1999) a magyar személynevek esetében is adoptálja ezt az elméletet. Ezt az érvelést arra alapozza, hogy a személynevek argumentum pozícióban mindig DP-k. Az N-ből D-be való mozgás alátámasztható azzal, hogy ha az N és a D pozíció a szintaktikai szerkezetben egy közbeékelődő elem által el vannak választva, a határozott névelő kitétele kötelező. Tehát az olyan személynevek, amelyek a határozott névelő nélkül állnak, megkövetelik annak jelenlétét, amikor melléknévvel módosítottak (20).

- (20) a. *Láttam tegnap (*a) Jánost.*
b. *Láttam tegnap *(a) kedves Jánost.*

A rokonságnevek, különösen vertikális családi kapcsolatokat jelölők, használata sok hasonlóságot mutat a személynevek használatával. Erre példa:

- (21) a. *János beteg.*
b. *Apa/Apám beteg.*
c. *John is ill.*
d. *Father/ My Father is ill.*

Ugyanakkor különbségek is megfigyelhetők, a (20)-as példában megmutattuk, hogy a személynevek esetében, ha a személynév és a D pozíció közé egy melléknév közbeékelődik, a határozott névelő nem elhagyható. Ilyenkor a D pozícióba való emelkedést a melléknév blokkolja, abban az *a/az* határozott névelő jelenik meg. Ha az N-ből D-be való emelkedés a rokonságnevek számára is engedélyezett lenne, akkor esetükben is azt várnánk, hogy ha melléknévvel módosítottak, a határozott névelő kitétele kötelező. Ha a determinánsi pozícióba történő mozgást feltételezünk, akkor a melléknévi módosító, *kedves* elhelyezése főnévi előtti pozícióban a szintaktikai szerkezetben nem lehetséges. Szemben a személynevekkel (20b), a melléknévvel módosított rokonságnevek esetében, a határozott névelő megjelenése opcionális a birtokos szerkezetben (22b), amiből az is következik, hogy hiányában azt jósoljuk, hogy lehetséges az N-ből D-be mozgás, azonban (22c) nem grammatikus, ami ellentmond az N-ből D-be való emelkedésnek.

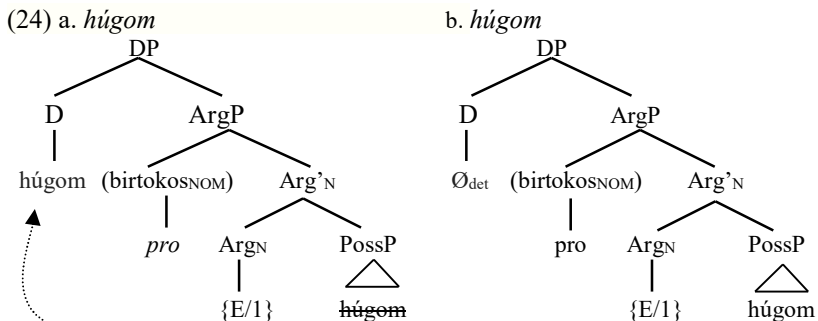
- (22) a. *Láttam tegnap (az) apádat.*
b. *Láttam tegnap (a) kedves apádat.*
c. **Láttam tegnap apádat kedves.*

Érvként említhető még az N-ből D-be való mozgás ellen, hogy a rokonságnevek birtokos szerkezetben megjelenhetnek a határozott névelő nélkül, de a névelő törlésének elfogadhatóságát a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciója is befolyásolja ((23) megismételt példa):

- (23) a. *Felhívtam apámat a mérkőzés után. (Átlag: 5.24)*
b. *Apámat bemutattam a barátaimnak. (Átlag: 4.75)*
c. *Anyámat hívtam fel a mérkőzés után. (Átlag: 4.30)*

A rokonságneveknél a határozott névelő elhagyhatósága tehát a szerkezet szintaktikai pozíciójától függően változik, ugyanakkor mindig opcionális és soha nem kötelező a magyarban. (Az olasz nyelvvel ellentétben, ahol a névelő elhagyása kötelező, ha a birtok rokonságnév, különösen ha közeli családi kapcsolatot jelölő.) Ezért arra következtethetünk, hogy a rokonságnevek esetében egy posztszintaktikai operáció teszi lehetővé a névelő ki nem ejtését. Ez az interpretációra nincs hatással. Ebben az esetben a szintaktikai szerkezetben, a D pozícióban, a határozott névelő zéró alakja áll (24b).

A szerkezet két különböző módon elemezhető; az első lehetőség a (24a)-ban bemutatott N-ből D-be való mozgás, illetve a zéró determináns megjelenése a szerkezetben (24b). Bartos (1999) által javasolt birtokos szerkezet alapján (egyszerűsített szerkezet):

A fentiekben leírt érvelés ellentmond (24a) plauzibilitásának. Ezért arra következtethetünk, hogy azoknak a birtokos szerkezeteknek, amelyek a határozott névelő nélkül állnak, a D pozíciójában egy fonológiailag zéró elem jelenik meg (24b), amely egy szabad morfémaként viselkedő elem, tehát nem vált ki mozgást. Ezen tanulmány eredményei, és az előzőkben leírt érvelés alapján a (24b)-ben bemutatott szintaktikai szerkezet plauzibilitása mellett érvelek.

3.2. Érdekes kivételek: az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek

Ennek a tanulmánynak a fő célja azoknak a szempontoknak a meghatározása, amelyek befolyásolják a határozott névelő elhagyhatóságát *pro*-s birtokos mellett, valamint ezeknek a birtokos szerkezeteknek a szintaktikai elemzése. Ugyanakkor érdekesek az eddig tárgyalt szintaktikai pozíciók mellett az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek. Az alábbi táblázatban foglalom össze a Magyar Nemzeti Szövegtárból általam gyűjtött adatokat.

A birtokos szerkezet igemódosítói pozícióban való előfordulására vonatkozó adatok:

2. táblázat: Az igemódosítói pozícióban álló birtokos szerkezetek határozott névelő nélküli előfordulásának aránya¹⁵

Névelő nélküli előfordulás aránya

Birtok	Névelő nélkül/Összes	Százalék
<i>életét veszette</i>	1564/1585	98,7
<i>vesztette életét</i>	1350/1362	99,1
<i>kezdését veszti</i>	212/220	96,3
<i>veszi kezdését</i>	327/330	99
<i>kezdését vette</i>	308/318	96,9
<i>vette kezdését</i>	450/451	99,8
<i>áldását adta</i>	225/262	85,9
<i>adta áldását</i>	91/95	95,8
<i>áldását adja</i>	129/159	81,1
<i>adja áldását</i>	29/29	100
<i>lábát törte</i>	29/47	61,7
<i>törte lábát</i>	4/9	44,4
<i>eszét veszttette</i>	19/28	67,8
<i>vesztette eszét</i>	-	-
<i>eszemet vesztettem</i>	7/9	77,7
<i>vesztettem eszemet</i>	-	-

Az adatok alapján kijelenthető, hogy a határozott névelő elhagyhatóságára vonatkozó szempontokat (szemantikai/pragmatikai) az igemódosító pozíció felülírhatja. Például a testrészek átlagosan háromszor többször fordultak elő névelővel birtokos szerkezetben, mint anélkül¹⁶, ezzel szemben az általam vizsgált adathalmazban a *lábát törte* 67,8%-ban névelő nélkül állt. A határozott névelő elhagyhatóságát a szerkezet gyakorisága is befolyásolja. Az adatok alapján kijelenthető, hogy egy szerkezet minél többször fordul elő, minél inkább állandósult, a határozott névelő annál elhagyhatóbb.

Ennek a kérdéskörnek a bővebb kifejtéséhez további adatok gyűjtésére, és elemzésére lenne szükség, amely egy másik tanulmány tárgyát képezi.

¹⁵ Korpuszos felmérésem módszertana: a táblázat bal oldali oszlopában feltüntetett komplex predikátumokra kapott találatok számából kivontam azoknak a találatoknak a számát, amelyeknél névelővel állt a szerkezet, így megkaptam a névelőtlen találatokat. Ezeket minden esetben a kézi keresés után megszámloltam. (Azokban az esetekben, amikor a találatok száma meghaladta az 500-at, feltettem, hogy a névelős találatok minden 500-as mintában közel egyenlő számban fordulnak elő és egyenes arányossággal számoltam. Ezekben az esetekben becült értéket tüntettem fel.)

¹⁶ Dóla–Viszket–Kleiber (2017) és az általam gyűjtött adatok alapján.

4. Konklúzió

A tanulmányban a határozott névelő használatára vonatkozó adatokat mutattam be üres névmási birtokos mellett. Ezekben a birtokos szerkezetekben a határozott névelő használata függ a birtok jellegétől, a birtokos és a birtok közötti kapcsolat milyenségétől, a birtokos szerkezet szintaktikai pozíciójától, illetve a beszélők egyéni preferenciájától. Általánosan elmondható, hogy a határozott névelő elhagyása üres névmási birtokos mellett mindig opcionális, de nem minden esetben megegyező valószínűséggel fordul elő a birtokos szerkezet a névelő nélkül. A felmérések eredményei alapján a vertikális családi kapcsolatokat jelölő rokonságnevek (*anya, apa, nagyanya, agyapa*) jelennek meg a legnagyobb gyakorisággal birtokos szerkezetekben a határozott névelő nélkül. Ez a jelenség azonban nem írható le szigorú szabályokkal, mint például az olasz nyelvben. Ezért amellet érvelek, hogy a magyarban a rokonságnév főnévi fejjel álló birtokos szerkezetek szintaktikai szerkezete eltérő a Delfitto–D’hulst (1995) által az olasz birtokos szerkezet elemzésére javasolttól. A magyarban ugyanis a határozott névelő kitétele akkor sem kötelező, ha a birtokos szerkezetben álló rokonságnév melléknévvvel módosított, ami ellentmond az N-ből D-be történő mozgás lehetőségének (Lombardi 1994). A második fejezetben bemutatott empirikus adok is támogatják a tanulmányban felvetett szintaktikai elemzés érvényességét. Nevezetesen, hogy a határozott névelő a szintaktikai szerkezetben mindig jelen van, de van egy fonetikailag zéró alakja. Azoknak a birtokos szerkezeteknek, amelyek üres névmási birtokos mellett a határozott névelő nélkül állnak, a D pozíciójukban egy zéró determináns jelenik meg. A határozott névelő használata üres névmási birtokos mellett számos változó függvénye a magyarban, szigorú szabályokkal nem írható le, csak tendenciák figyelhetőek meg az adatokban. Dóla–Viszket–Kleiber (2017) szerint egyértelmű hierarchia állítható fel a pragmatikai, szemantikai és grammatikai szempontok között, és az erősebb szempontok képesek felülről a gyengébbek hatásait. Ez a kérdéskör azonban az általam gyűjtött adatok alapján összetettebbnek látszik, ezért megítélésem szerint a változók rendezése, az elidegeníthetőség jelentőségének vizsgálata, valamint a szintaktikai pozíciók szerepének további elemzése további adatgyűjtést és elemzést igényel.

Köszönetnyilvánítás

A 111918 számú projekt (*Új megközelítések a magyar névmások nyelvtanának leírásában*) a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az OTKA K pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Hivatkozások

- Bartos Huba 1999. *A magyar inflexiók jelenségek szintaktikai háttere*. ELTE Elméleti Nyelvészet Doktori Program.
- Berns, Renske 2008. *Evolution of the definite article in the Italian possessive construction: The case of kinsip terms*. Amszterdam, University of Amsterdam.
- Delfitto, Denis – D’hulst, Yves 1995. On the syntax of null possessive anaphor. In *Reserches de linguistique francaise et romane d’Utrecht*, 13–38.
- Dóla Mónika – Viszket Anita – Kleiber Judit 2017. A határozott névelő a birtokos szerkezetben. *Hungarológiai Évkönyv* **18**(1), Pécsi Tudományegyetem BTK, 38–70.
- É. Kiss Katalin 1994. Sentence Structure and Word Order. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian, Syntax and Semantics* **27**. New York–San Diego, Academic Press, 1–90.
- É. Kiss Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Farkas Judit – Alberti Gábor 2017. Általánosítások a potenciális magyar birtokszóváltozatokra vonatkozóan. *Jelentés és Nyelvhasználat* **4**: 59–79.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980. *Nyelvművelő Kézikönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Grimshaw, Jane 1997. Projections, Heads, and Optimality. *Linguistic Inquiry* **28**: 373–422.
- Haspelmath, Martin 1999. Explaining Article-Possessor Complementarity: Economic motivation in Noun Phrase Syntax. *Language* **75**(2): 227–243.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2001. Adnominal possession. In: Martin Haspelmath – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (szerk.): *Language Typology and Language Universals*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 960–970.
- Longobardi, Giuseppe 1994. Reference and proper names: A theory of N-Movement in syntax and logical form. *Linguistic Inquiry* **25**: 609–665.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*, 1719–1723.
- Rákosi György 2017. The definite article and anaphoric possessors in Hungarian. *Linguistica Brunensia* **65**(2): 21–33.

- Rákosi György megj. előtt. With or without the definite article: On the syntax of anaphoric possessor strategies in Hungarian. In Veronika, Hegedűs – Irene Vogel (szerk.) *Approaches to Hungarian* 16. Papers from the Budapest Conference. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Szabolcsi Anna 1983. The Possessor that Ran Away from Home. *The Linguistic Review* 3: 83–102.
- Szabolcsi Anna 1987. Functional Categories in the Noun Phrase. In Kenesi István (szerk.) *Approaches to Hungarian* 2: 167–189.
- Szabolcsi Anna 1994. *The Noun Phrase*. New York, Academic Press.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 179–298.
- Virovec Viktória 2017. *On the use of the definite article by proo-dropped possessors in Hungarian*. OTDK dolgozat.

Függelék

A felmérés mondatai¹⁷

- Felhívtam **apámat** a mérkőzés után. (5.24)
Apámat bemutattam a barátaimnak a szombati esküvőn. (4.75)
Anyámat hívtam fel a vizsga után. (4.3)
Lehajtottam **fejemet** és hazamentem. (4.47)
Lábamat feltettem a székre tévézés közben. (3.4)
Lábamat ütöttem be az asztal oldalába. (2.4)
Elhagytam **táskámat** a vonaton tegnap. (2.81)
Telefonomat elvittem a szervizbe tegnap délután. (2.92)
Táskámat pakoltam be először. (2.9)
Odahúztam **székemet** az asztal mellé. (4.04)
Székemet letörölgettem porszívózás után tegnap este. (2.83)
Párnámat vettem ki az ágyneműtartóból. (2.66)
A vőlegény bemutatta **anyját** a barátainak a lakodalomban. (4.42)
Apját meglátogatta a kisfiú a kórházban. (2.75)
Anyját pillantotta meg a kislány az állomáson. (3.96)
Vacsora után az apa kellemesen elfáradva álmra hajtotta **fejét**. (5.5)
Fejét lehajtotta a diák szégyenében. (3.26)
Lábát ütötte be a sofőr az autó oldalába. (2.87)
Az igazgató leejtette **telefonját**. (4.30)
Telefonját kirakta a tanárnő az asztalra. (3.02)
Táskáját hagyta el a felelőtlen utas a repülőtéren. (3.12)
A titkárnő megfordította **székét**. (4.33)
Párnáját megigazította a kislány lefekvés előtt. (3.2)
Párnáját ölelte át a kisgyerek alvás közben. (3.91)

¹⁷ Zárójelben az átlagokat tüntettem fel. A válaszadók egy 1-től 6-ig terjedő skálán értékelték a mondatokat.